

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
BAKİ DÖVLƏT UNİVERSİTETİ

Azərbaycan dili və ədəbiyyatının tədrisi metodikası
kafedrası

Magistr pilləsi üçün
Azərbaycan dili və ədəbiyyatı müəllimliyi
(050101) ixtisası üzrə İF – M 2511

I ÜMUMİTTİFAQ TÜRKOLOJİ QURULTAYDA
TƏDRİS və DİL MƏSƏLƏLƏRİ
fənninin

PROQRAMI

Bakı 2019

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
BAKİ DÖVLƏT UNİVERSİTETİ

Azərbaycan dili və ədəbiyyatının tədrisi metodikası
kafedrası

Magistr pilləsi üçün
Azərbaycan dili və ədəbiyyatı müəllimliyi
(050101) ixtisası üzrə İF – M 2511

I ÜMUMİTTİFAQ TÜRKOLOJİ QURULTAYDA
TƏDRİS VƏ DİL MƏSƏLƏLƏRİ
fənninin

PROQRAMI

Bakı Dövlət Universitetinin
rektoruun 19.04.2019-cu il tarixli R-45
saylı əmri ilə nəşr hüququ verilmişdir

Bakı 2019

Tərtib edən: **Mətanət Abdullayeva**
*BDU-nun Azərbaycan dili və ədəbiyyatının
tədrisi metodikası kafedrasının professoru,
fəlsəfə üzrə elmlər doktoru*

Redaktor: **Hüseyn Əsgərov**
*BDU-nun Azərbaycan dili və ədəbiyyatının
tədrisi metodikası kafedrasının müdiri,
filologiya üzrə elmlər doktoru, professor*

Rəyçilər: **Elçin Məmmədov**
*BDU-nun Azərbaycan dili və ədəbiyyatının
tədrisi metodikası kafedrasının dosenti,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru*

Rəhilə Quliyeva
*BDU-nun Azərbaycan dili və ədəbiyyatının
tədrisi metodikası kafedrasının
dosenti, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru*

© “Bakı Universiteti Nəşriyyatı”, 2019

İZAHAT VƏRƏQƏSİ

Fənnin səciyyəsi. I Ümumittifaq Türkoloji Qurultayı fənni 1926-ci ildə Bakıda keçirilmiş Ümumittifaq Türkoloji Qurultayının gündəliyinə daxil olan məsələlərdən bəzilərini – filoloji aspektdən maraq kəsb edən dil və tədrislə bağlı məsələləri özündə ehtiva edir. Bu fənn qurultayın stenoqram materialları əsasında hazırlanmış materiallar toplusu üzrə tədris edilir. Bu fənnin əsas mövzularını qurultayda orfoqrafiya, əlifba, terminologiya, tədris-metodika problemləri üzrə oxunan məruzələr, onların müzakirəsi, həmçinin qurultayda iştirak edən görkəmli alimlərin həyat və yaradıcılığı ilə tanışlıq təşkil edir.

Fənnin məqsəd və vəzifələri. Qurultayın qəbul etdiyi qərar və qətnamələr bir sıra məsələlərlə bərabər, türk dillərinin orfoqrafiyasının və elmi terminologiyasının formalaşmasında, ana dilinin və ədəbiyyatının tədrisinin inkişafında böyük rol oynamışdır. Tələbələrin Qurultay materialları ilə tanışlığı onların elmi-nəzəri və tarixi bilik bazasını artırır, ana dili və ədəbiyyatın tədrisi məsələsinə qurultay kontekstində tarixi baxış yaradır.

Fənnin tədrisində tələbələr bilməlidir: Qurultay materiallarının ixtisas kursu mövzusu seçilməsi, bu materialların magistratura pilləsində təhsil alan tələbələrə çatdırılması elmi-nəzəri, tarixi və siyasi cəhətdən əhəmiyyət daşıyır. Belə ki, bu fənn gənclərimizin milli dəyərlərimizi, mənəvi irsimizi dərin-dən öyrənməyə, türk dünyasının birliyinin yaxın tarixi keçmişini anlamağa kömək edə bilər.

Tələbələr bacarmalıdır:

- Qurultayın stenoqram materialları ilə işləməyi;
- Tarixi xronikalar və materiallarla bağlı internet resurslarından istifadə etməyi.

Tələbələr yiyələnmişlər:

- Tədris-metodika məsələlərini tarixi-müqayisəli metodla analiz etməyi.

Fənnin başqa fənlərlə əlaqəsi. Bu fənn ADC dövründə məktəb, tədris və dil problemləri, Azərbaycanda əlifba problemləri fənləri ilə əlaqələndirilir. Nəzərdə tutulur ki, qurultay, onun məzmunu, ideyası və əhəmiyyəti haqqında, hər iclasın gedişi haqqında məlumat almaq üçün qurultay materiallarının oxunması, müzakirə edilməsi, müasir tarixi dövr prizmasından analizi həm o dövr dil və tədris problemlərini anlamağa, həmçinin I Ümumittifaq Türkoloji Qurultayının keçirilməsinin tarixi əhəmiyyətini qiymətləndirməyə kömək edər.

Fənnin tədrisi formaları. Filologiya fakültəsi üzrə magistr təhsilinin II ilində tədris edilən I Ümumittifaq Türkoloji Qurultayı fənninə ayrılan dərslərin yükünün həcmi 30 saatdır. Mühazirə mövzularının əsas mənbəyi stenoqram materiallarının tərcüməsidir, dərslərdə tarixi xronikanı nümayiş etdirən video çarxlardan da istifadə olunur.

Fənnin tədris planında yeri. Filologiya fakültəsinin magistr pilləsində (050101) Azərbaycan dili və ədəbiyyatı müəllimliyi ixtisası üzrə **İF – M 2511** “I Ümumittifaq Türkoloji Qurultayada dil və tədris məsələləri” fənni tədris olunur. Fənnə 30 saat ayrılıb – 15 saat mühazirə, 15 saat seminar. Fənnin həcmi mütəxəssis hazırlığı üzrə Dövlət Standartının tələblərinə uyğundur.

Saatların mövzular üzrə bölgüsü

№	Mövzuların adı	Mühazirə və məşğələ	Saat
1.	<i>Qurultayın çağırılması zərurəti. Qurultayda müzakirə edilən problemlər. Qurultayın tarixi əhəmiyyəti (1-ci iclas). Səməd Ağa Ağamalıoğlu.</i>	mühazirə məşğələ	2 2
2.	<i>Türk xalqlarında tarixi ədəbiyyatın inkişafı (2-ci iclas). Fərhad Ağazadə.</i>	mühazirə məşğələ	2 2
3.	<i>Orfoqrafiya problemi. Orfoqrafiyanın əsas prinsipləri (6-cı və 7-ci iclas). Lev Şerba.</i>	mühazirə məşğələ	2 2
4.	<i>Terminologiya problemi. Lüğət tərkibinin üç ümumi bazası haqqında (8-ci iclas). Bəkir Çobanzadə.</i>	mühazirə məşğələ	2 2
5.	<i>Əlifba problemi. Əlifba probleminə fərqləndirilən məsələlər (9-cu və 10-cu iclas). Hənəfi Zeynalli.</i>	mühazirə məşğələ	2 2
6.	<i>Əlifba problemi. Latin və ərəb əlifbasının paralel işlənməsi (11-ci və 12-ci iclas). Aleksandr Samoyloviç.</i>	mühazirə məşğələ	2 2
7.	<i>Dilin tədrisi metodikası problemi. Dilin tədrisi metodikasında iki üsul – səs və söz üsulları (14-cü və 15-ci iclas). Vasili Bartold.</i>	mühazirə məşğələ	2 2
8.	<i>Türk dillərinin tədrisi metodikasının əsasları (15-ci iclas). Əhməd bəy Pepinov.</i>	mühazirə məşğələ	1 1
ÇƏMİ			30

**«I ÜMUMİTTİFAQ TÜRKOLÖJİ QURULTAYDA
TƏDRİS VƏ DİL MƏSƏLƏLƏRİ»
fənninə dair mövzuların qısa məzmunu**

1. Qurultayın çağırılması zərurəti. Qurultayda müzakirə edilən problemlər. Qurultayın tarixi əhəmiyyəti (1-ci iclas) – 2 saat

Qurultayın Bakıda keçirilməsinin səbəbləri. Qurultayda müzakirə edilən problemlər. Səməd ağa Ağamalıoğlunun sədrliyi ilə birinci iclasın keçirilməsi; rəyasət heyətinin seçilməsi və digər təşkilati işlərin həyata keçirilməsi. Qurultayda təbrik məktublarının oxunması. I Bakı Türkoloji Qurultayı türkologiya elmi tarixinin XX əsrdə yeni başlanğıcı kimi. Rəsmi tarixi Mahmud Kaşqarlının 1071-ci ildə hazır etdiyi "Divani-lügəti-türk" əsərindən başlayan türkologiya elminin yeni dövrü. [1],[2],[3],[9],[10].

2. Türk xalqlarında tarixi ədəbiyyatın inkişafı (2-ci iclas) – 2 saat

İnqilaba qədər azəri türkləri arasında tarix elminin inkişaf etməsinə ciddi fikir verən alimlərin olmaması; bu sahədə A.Bakıxanov, Lətif Əfəndi və b. istisna təşkil etməsi;. Mirzə Kazim bəy vətəni Azərbaycanda öz əməyinə rəğbət və tətbiq sahəsi tapa bilməməsi; sovet dövrü Azərbaycanda tarixi ədəbiyyatın inkişafı; Rəşid İsmayılovun "Azərbaycan tarixi" kitabı; türk ədəbiyyatı tarixinin tədqiqi ilə bağlı aparılan işlər; Salman Mümtazın fəaliyyəti; professor B.Çobanzadənin rus və Avropa elmində çox az tədqiq olunan kumık tarixi və ədəbiyyatı tarixi haqqında yazdığı tədqiqat işi haqqında. (Q. Qubaydulın, s.47-64). "*Türk və erməni dillərinin qarşılıqlı təsiri*" (Beşinci iclas) Türk dilinin erməni dilinə təsiri. 1902-ci ildə bu barədə yazılmış geniş tədqiqat işi; Konstantinopol, Van-Qarabağ və Naxçıvan-Don ləhcələrindəki bütün türk iqtibaslarının qeydə alınması haqqında; bir çox vilayətlərdə erməni xalq

dilinin də türk sözləri ilə zəngin olması; isimlər, sifətlər, fellər, saylar, bağlayıcılar və zərflərin iqtibas olunması. (R.Açaryan, s.150-151). [1], [6], [9], [10].

3. Orfoqrafiya problemi. Orfoqrafiyanın əsas prinsipləri (6-cı və 7-ci iclaslar) - 2 saat

Orfoqrafiyanın 4 prinsipi: fonetik, etimoloji, tarixi, ideografik prinsiplər; türk xalqları üçün ən düzgünü fonetik və etimoloji prinsiplərin kombinə edilməsi; (L.Şerba, "*Orfoqrafiyanın əsas prinsipləri və onların sosial əhəmiyyəti*" s.152-156). Orfoqrafiyanın dəqiqləşdirilməsi üçün morfoloji məqamı da nəzərə almağın əhəmiyyəti haqqında; bütün dillərdə mövcud olan özbaşınalığa son qoymaq üçün əməli bir üsulun təklif olunması –düzgün yazı qaydalarını ləhcələrə tabe etmək cəhdlərilə mübarizə məsələsi (Q.İbrahimov "*Orfoqrafiya haqqında*" s.158-159). Türk (Azərbaycan –M.A.) dilinin bütün sözlərinin vahid yazılış qaydalarına tabe olması problemi; mədəni dillərdə qəbul edilmiş düzgün yazı qaydalarından türk dilləri üçün ən çox fonetik prinsipin münasib olması problemi (F.Ağazadə "*Türk (Azərbaycan –Y.S.) dilinin yazısı*" s.160-161). Əlifbanın hər səs üçün müvafiq işarə olması və bu işarənin heç vaxt dəyişməməsi baxımından mükəmməlliyi; türk dilləri üçün ideal yazı qaydasının fonetik prinsip olması; (A.Bəytursun "*Orfoqrafiya haqqında*" s.161-162). [1], [6], [8], [11].

4. Terminologiya problemi. Lüğət tərkibinin üç ümumi bazası haqqında (8-ci iclas) – 2 saat

Lüğət tərkibimizin 3 ümumi bazası - ümumtürk bazası, ərəb və fars sözləri bazası, avropa elmi anlayışlar bazası. Terminlərin ikili əhəmiyyətə – elmi və pedaqoji əhəmiyyətə malik olması məsələsi. Terminlərsiz məktəblərdə dərs deməyin, elmi əsərlər yazmağın qeyri-mümkünlüyü (B.Çobanzadə "*Elmi terminologiya sistemi haqqında*" s.179-182). Sabit terminologiya

bərqərar etmək üçün vahid prinsiplər sisteminin yaradılmasının zəruriliyi - terminlərin müəyyənləşdirilməsi sisteminin özünün və onun mənbələrinin, təxminən, eyni olması, doğma formalarla əvəzlənməsi mümkün olmayan ərəb-fars mənşəli terminlərin dildə qalmaq hüququnun müvəqqəti qüvvədə saxlanması, iqtisadiyyat və texnika sahəsinə aid əksər fənlərdə elmi anlayışlar üçün hazır terminlərin qəbul edilməsi problemi (H.Zeynalli "Türk dilləri üzrə elmi terminologiya sistemi haqqında" s.183-187). [1], [7], [11].

5. Əlifba problemi. Əlifba probleminə fərqləndirilən məsələlər (9-cu və 10-cu iclaslar)- 2 saat Əlifba məsələsində fərqləndirilən cəhətlər - mədəni-sosial şərait, əlifbanın texniki baxımdan işlənməsi; qrafika cəhəti (N.Yakovlev "Türk millətlərinin varlığının sosial və mədəni şəraiti ilə əlaqədar yazı sisteminin müəyyənləşdirilməsi proqramı" s.202-203). Texniki baxımdan əlifbanın üç vacib problemi- əlifbanın rahat oxunması, mənimsənməsi, əlifbanın kağız üzərində yazı materialları və hər dövrdə mövcud olan texniki vasitələrlə əks etdirilməsi və əlifbanın asan mənimsənilməsi (L.Jirkov "Əlifbanın texniki baxımdan quruluşunun əsasları" s.213-216). Latin və ərəb şriftli əlifbaya münasibət (Cabbar Məmmədzadə s.218-219). [1], [11].

6. Əlifba problemi. Latin və ərəb əlifbasının paralel işlənməsi (11-ci və 12-ci iclaslar)- 2 saat

Qurultayda əlifba probleminə münasibətdə fərqli cəhətlərin yaranması; latın əlifbasının qəbulunu israr edənlər; ərəb əlifbasının təkmilləşdirilmiş variantının qəbul olunmasını istəyənlər. Latin əlifbası ilə yanaşı ərəb əlifbasının da mövcud olması məsələsi – Almaniya nümunəsi: latın və qotik əlifba paralelliyi (Soltan Məcid Əfəndiyev, s.258). [1], [11], [8].

7. Dilin tədrisi metodikası problemi. Dilin tədrisi metodikasında iki üsul – səs və söz üsulları (14-cü və 15-ci iclaslar)- 2 saat

Tədrisdə iki üsul - səs üsulu və bütöv üsul (Amerika üsulu) məsələsi. Amerika üsulunun yaranma səbəbi. Səs üsulu. Uşaqlarda anlayışların inkişaf etdirilməsinə dair bu cür biliklər. Səs üsulunun ingilis dilinə uyğun gəlmədiyi kimi, söz üsulunun da fonetik orfoqrafiyası olan dillərə uyğunsuzluğu. (L.Şerba "Ana dilinin tədrisi metodikasında ən yeni istiqamətlər" s.301). Orfoqrafik baxımdan düzgün yazmağın öyrədilməsi. Uşaqları son dərəcə yoran və heç bir səmərəsi olmayan mexaniki proses – köçürmə; uşaqların diqqətinin xarici formaya cəlb edilməsinin əhəmiyyətsizliyi. (L.Şerba, s.302-303). [1], [6], [7].

8. Türk dillərinin tədrisi metodikasının əsasları (15-ci iclas)- 1 saat

Ana dilinin tədrisi metodikası dilin qanunlarının və tədrisinin müxtəlif üsullarının sabitliyi və onların yeni üsullarla mübarizəsi anlamında. Bir dilin tədrisi baxımından məqsəduyğun sayılan hər hansı bir üsulun başqa, tamamilə yabançı bir ailədən olan bir dilin tədrisinə qeyd-şərtsiz tətbiq edilə bilməməsi məsələsi. Doğma dilin tədrisinin bütün üsullarının öz ilkin xüsusiyyətlərinə görə iki əsas qrupa bölünməsi: qavrama, təsəvvür, idrak, nitqin inkişafının fizioloji və psixoloji qanunlarına və dilin insanın şəxsi və sosial həyatında, həmçinin, əqli və mədəni inkişafında rolu və əhəmiyyətinə əsaslananlar; həmin dilin xüsusiyyətlərindən, həmçinin onun tədrisinə təsir göstərən mövcud obyektiv şəraitdən irəli gələn üsullar. (İ.Lemanov "Türk dillərinin tədrisi metodikasının əsasları" s.306). [1], [6], [7].

Tədris texnologiyaları və resurslar. I Ümumittifaq Türkoloji Qurultayda tədris və dil məsələləri fənninin spesifikasiyasından çıxış edərək tədris, ilk növbədə tarixi faktları özündə ehtiva edən stenoqram materialının tərcümə variantı üzərində qurulub. Qurultay haqqında tədqiqatçıların araşdırmalarından, əsərlərindən, məqalələrindən əlavə vasitə kimi istifadə edilir. Tədris prosesində tarixi xronikanı əks etdirən videofilm nümayiş etdirilir və sinxron tərcümə olunur (videofilm rus dilində gedir). Qurultay iştirakçılarının həyat və yaradıcılıqları ilə tanışlıqda müxtəlif mənbələrdən, o cümlədən, internet materiallarından, slyad-fotoşəkillərdən istifadə olunur.

Sərbəst işlərin mövzuları

1. I Ümumittifaq Türkoloji Qurultay türk xalqlarının milli dəyərlərinin birliyini ifadə edən tarixi hadisə kimi.
2. Dilin tədrisində səs və söz üsullarının tətbiqi məsələsinə müasir tədris müstəvisindən yanaşma.
3. Fərhad Ağazadənin dilin tədrisi məsələsi ilə bağlı çıxış
4. Lev Şerba dilin tədrisində uşağın diqqətinin yönləndirilməsi məsələsi barədə.
5. Bəkir Çobanzadə tədrisdə terminlərdən istifadə haqqında.
6. İsmayıl Lemanov türk dillərinin tədrisi metodikası haqqında.
7. Vasiliy Bartold türklər və islam haqqında.
8. Səməd ağa Ağamalıoğlunun I Ümumittifaq Türkoloji Qurultayın keçirilməsində rolu.
9. Qurultayın yekunu.
10. Qurultay iştirakçılarının repressiyası.

Ədəbiyyat

Əsas:

1. Kamil Vəli Nərimanoğlu, Əliheydər Ağakişiyev. 1926-cı il Bakı Türkoloji Qurultayı. Bakı, 2006,
2. Buludxan Xəlilov. Birinci Beynəlxalq Türkoloji Qurultayı. Bakı, 1999, 183 s.
3. Adil Babayev. Türksoyun birlik səsi. Bakı, 2006, 364s.

Əlavə:

4. Buludxan Xəlilov. Türkologiyanın intibah dövrü. Bakı, 2001, 173 s.
5. I Türkoloji Qurultayın 90 illiyinə həsr olunmuş "Türkoloji elmi-mədəni hərəkətdə ortaq dəyərlər və yeni çağırışlar" mövzusunda beynəlxalq konfransın materialları (I hissə). Bakı, 14-15 noyabr 2016, 484 s.
6. Əliyeva A. Böyük elm fədaisi Hənəfi Zeynallı (metodik vəsait). Bakı, 2016, 36 s.
7. Abdullayeva M. I Türkoloji qurultayda dilin tədrisi metodikası məsələsi // «Bəkir Çobanzadə-25» Beynəlxalq elmi konfrans materialları. Bakı, 2018, s.103-106

Rus dilində:

8. Первый Всесоюзный Тюркологический Съезд. 26 февраля-5 марта, 1926 г. Стенографический отчет. Баку, 2011, 552 с.

İnternet saytları:

9. I Ümumittifaq Türkoloji Qurultayı
www.youtube.com/watch?v=IP3FYDH
10. Bakı Türkoloji Qurultayı - 1926 - YouTube
<https://www.youtube.com/watch?v=8nXb9S1DHDw>
11. Latin əsaslı yeni türk əlifbası və I Bakı türkoloji qurultayı
anl.az/el/l/kvn_bibliograf.pdf

*Çapa imzalanmışdır 14.05.2019. Kağız formatı 60x84 1/16.
Həcmi 0,75 ç.v. Sayı 200.*

«Bakı Universiteti Nəşriyyatı», Bakı, AZ 1148, Z.Xəlilov, 23.